

Щербенко Едуард Васильович,
*кандидат філософських наук,
докторант Інституту філософії
ім. Г.С. Сковороди НАН України
orcid.org/0000-0002-8706-9195
mysl@ukr.net*

ТРАВМА, ДИСКУРС І (НЕ)ДОРОСЛІШАННЯ

У статті в контексті опрацювання травми модернізації досліджується проблема генерації як одна з ключових для перехідного суспільства. При цьому відзначається чинник «інерції наративів», який зумовлює редукцію дослідницької уяви. Феномен генерації 1968 р. засвідчує необхідність врахування ефектів артефактичності й апофатичності як *sine qua non* аналізу проблеми. Вводиться розрізнення «генерація/когорта» для артикуляції принципової різниці між спільнотами, які постають у відповідь на безпрецедентний виклик (як «генерація ковіду»), та тими, які можуть опертися на певні прецеденти. У контексті дослідження звертається увага на зв'язок між образами «країна-підліток» (Маяковський) та «російський хлопчик» (Достоевський). Констатується, що за умов тінейджерського «бродіння» успішне проходження ініціального досвіду виступає негарантованим. У цьому контексті феномен революції за модерної доби інтерпретований як «шанс на дорослішання». За пострадянської доби ключовими в цьому плані постають процеси опанування раніше недоступних практик відкритого суспільства («наздоганяюча» модернізація) та повернення спадщини *fin de siècle*. Автор вбачає пункт розходження траєкторій українського та російського перехідного суспільства в процесі конструювання травми модернізації, зокрема (не)залученні до цієї процедури стихії ресентименту. У цьому контексті в горизонті цілого модерну акцентується масштаб виклику, який не підлягає редукції. У статті звертається увага на сюжет непочутого попередження. Шедеври красного письменства (Грибєдова, Тургєнєва, Чехова), які склали канон читання російської інтелігенції й основу шкільної програми радянського періоду, описують регулярне відтворення того самого типу «російського хлопчика», не готового дорослішати. Робиться висновок, що нові безпрецедентні виклики, які постали перед Україною й світом у контексті ситуації 24 лютого, можуть стати шансом «сродньої гри», за Сковородою.

Ключові слова: генерація, когорта, ресентимент, сродня гра, травма.

Shcherbenko Eduard,
*Candidate of Philosophical Sciences,
Doctoral Student
H. Scovoroda Institute of Philosophy
orcid.org/0000-0002-8706-9195
mysl@ukr.net*

TRAUMA, DISCOURSE AND (UN)GROWING UP

In the context of processing the trauma of modernization, the article examines the problem of generation as one of the key issues for a transitional society. The author points out the factor of “narrative inertia”, which leads to a reduction of the research imagination. The phenomenon of the 1968 generation demonstrates the need to take into account the effects of artefactuality and apophaticity as a *sine qua non* of the problem analysis. The author introduces the “generation/cohort” distinction to articulate the fundamental difference between communities that emerge in response to an unprecedented challenge (as the “covid generation”) and those that can rely on certain precedents. In the context of the study, attention is drawn to the connection between the images of the “adolescent country” (Mayakovsky) and the “Russian boy” (Dostoevsky). It is stated that in the conditions of teenage “fermentation”, the successful completion of the initiation experience is not guaranteed. In this light, the phenomenon of revolution in the modern era is interpreted as a “chance to grow up”. In the post-Soviet era, the processes of mastering previously inaccessible open society practices (“catch-up” modernisation) and the return of the *fin de siècle* heritage are key in this regard. The author sees the point of divergence between the trajectories of Ukrainian

and Russian transitional societies in the process of constructing the trauma of modernisation, in particular, the (non-) involvement of the element of resentment in this procedure. In this light, in the horizon of the whole modernity, the scale of the challenge is emphasised, which is not subject to reduction. The article draws attention to the story of an unheard warning. The masterpieces of fiction (Griboyedov, Turgenev, Chekhov), which formed the canon of reading for the Russian intelligentsia and the basis of the school curriculum of the Soviet period, describe the regular reproduction of the same type of "Russian boy" who is not ready to grow up. The study demonstrates the universality of this challenge in the horizon of the entire modernity. It is concluded that the new unprecedented challenges facing Ukraine and the world in the horizon of the 02/24 situation may be a chance for a "kindred game", according to Skovoroda.

Key words: cohort, generation, kindred play, resentment, trauma.

Вступ. У наших попередніх дослідженнях було показано, що лакуни в дослідженнях проблеми генерації вітчизняним суспільствознавством суттєвою мірою визначаються «інерцією наративів», у тому числі зумовленою особливостями пострадянської доби та її завданням звільнення суспільної науки від ролі служниці ідеології. Це виявилось, зокрема, в некритичній рецепції здобутків таких впливових дослідницьких напрямів західного суспільствознавства, як деліберативна теорія та політична лінгвістика, в основу яких покладено уявлення про непорушний статус кво. Зберігаючи релевантність для стабільних демократій, подібні теоретичні моделі не дозволяють описати кризовий процес українського демократичного переходу, пов'язаний, крім іншого, з опрацюванням травм модернізації й виходом на суспільно-політичну арену нових акторів. Наслідком цього стало те, що редукція дослідницької уяви випускає з уваги зростання складності викликів, що постають на національному порядку денному як частині глобального, причому суспільство на додачу не дає собі звіту у зростанні власної громадянської зрілості.

Стан дослідження проблеми. Проблему генерації в новітню добу можна вважати пов'язаною з травмою модернізації, темою «втраченої генерації» (lost generation), що припадає на добу між двох світових війн. У ці роки з'являються праці К. Мангайма та Х. Ортегі-і-Гасета (Manheim K., 1952; Ортега-і-Гасет, 1994), що їх зазвичай називають серед основоположників розробки проблеми. При цьому належну оцінку вони дістали вже після Другої світової, коли з'явився англійський переклад Мангаймової праці (1952).

До певної міри поворотним у долі вивчення цієї проблеми постає 1968 рік із безпрецедентними зрушеннями глобального порядку

денного (саму «генерацію-1968» вважають першою глобальною), серед особливостей якого дослідники виділяють такі: по-перше, роль телебачення як нової медіа, що дозволила молоді різних континентів дійти усвідомлення єдності власних запитів, у зв'язку з чим можна говорити про чинник артефактичності комунікації; по-друге, встановлення нового морального консенсусу, який унеможливив у постмодерному західному суспільстві глорифікацію мілітаризму та расизму (за А. Туреном, потужні суспільні рухи змінюють соціокультурні коди суспільства). Позначимо цей аспект як *анофатичний* вимір ефекту генерації, що стає вододілом із минулою добою, особливо наочно в ритуалах (між)національного примирення.

На сьогодні найбільш масштабною спробою застосування генераційного підходу виступає праця Штрауса і Хоу «Генерації» (Strauss, Howe, 1991), у якій під цим кутом розглянута вся новітня американська історія, причому кожна когорта дістала власний «бренд» («велика», «мовчазна» й под.) залежно від подій, які згідно з викладом сформуvalи її «біографію». Набувши широкого розголосу, згадана робота зустріла водночас і принципову критику, що наголосила на помітному тяжінні авторів до поширених стереотипів, що знижує евристичність їхньої спроби.

Зі свого боку відзначимо, що внаслідок свого роду «дорівнювання» викликів усіх поколінь, у річищі запропонованого підходу з уяви випадає ризик *втраченої* генерації (такий актуальний на пострадянських теренах, зокрема в Україні, надто в світлі подій нової війни). У зв'язку з цим плідним постає розрізнення «генерація/когорта», де ми резервуємо перший термін для спільноти (community), яка відповідає на *безпрецедентний* виклик (на кшталт «генерації ковіду»), тоді як когортою

називатимемо спільноту, яка може орієнтуватися на певні прецеденти (подібним шляхом вже пішли на Заході, охрещуючи нові когорти за латинською абеткою, приміром Y або Z).

Мета дослідження. У статті передбачається дослідження проблеми генерації в контексті викликів доби модерну, зокрема подолання травми модернізації, з урахуванням нередукованості цього завдання для посттравматичного суспільства.

Виклад основного матеріалу. У рядках «поета революції» Володимира Маяковського про «країну-тінейджерку» («А моя країна – підліток: твори, вигадуй, пробуй») у ретроспективі можна вбачати фігуру раніше відомого «російського хлопчика» Достоевського («Коли російському хлопчику дати мапу зоряного неба, він поверне її з виправленнями»). Проте тінейджеру й тінейджерці, як відомо, ще належить виробити характер (за визначенням Канта, здатність слідувати принципам). Чи доступно досягнути цього за умов, коли дискусії в суспільстві де-факто знаходяться під забороною?

Іншим аспектом цієї проблеми виступає здатність вбачати в інакшій персоні неповторність особистості. Надаємо ми цій максимі Марксової (людина стає людиною, лише поставившись як до людини до іншого), Кантової (завжди стався до іншого також як до цілі, ніколи лише як до засобу) чи Євангельської (образ Божий версії, згаданий пункт не підлягає редукції. Чи гарантований для підлітка подібний ініціаційний досвід (який дозволяє вважати його дорослим)? Очевидно, ні.

Святе місце порожнім не буває. Підліткове «бродіння» («томління духу») може знайти розв'язання рівно через дорослішання й самогубство, зокрема моральне. Якщо домінантою суспільних орієнтацій не стають ігри з ненульовою сумою ('win-win'), невідворотним виявляється панування смаку до ігор з нульовою сумою ('zero sum') із вождем-«діджеєм» (для докладнішого знайомства з питанням див. Маринович, 2019).

Ускладнюючим проблему чинником модерної доби виявляється феномен революції як новітньої «гри», що постає в ореолі не лише моральної сили (відновлення справедливості), але й *краси*. Загальновідомо, що протягом останніх двох століть після Французької революції молоді люди з освічених і забезпечених

верств йшли «в революцію», лишаючи домівки, міняючи долю. Це було безповоротно. Пояснити це можна лише в межах «запиту на дорослішання» (аналогом у минулому можуть виступати харизматичні релігійні рухи).

Симптоматичною в цьому сенсі є подібність початку й кінця радянського режиму. Як прийнято вважати, подією, що зробила невідворотним прихід більшовиків до влади, став заколот Корнілова. За сім десятиліть серпневий путч 1991-го на іншому полюсі послужив остаточній дискредитації партійно-радянського істеблішменту. «Радянські» хлопчики, як і «російські», не дозволили позбавити їх шансу на дорослішання.

При цьому ми виходимо до ключової апорії темпоральності: мати шанс і *реалізувати* його – дві принципово різні речі. Громадське (суспільне) дорослішання не стається само по собі (у контексті подій 1968 р. вище ми згадували серед іншого нередукованість артефактичного й апофатичного аспектів). За ілюстрацію може правити доля першої пострадянської когорти.

Найбільш зрілі з тогочасних публічних інтелектуалів прямо вказували на дорослішання як виклик, що має також екзистенційний вимір. Мераб Мамардашвілі в одному з останніх виступів казав: «Перший філософський акт виростання полягає в наступному твердженні <...> фразу цю сказав Людвіг Вітгенштайн <...>: «Світ не має щодо нас жодних намірів». Це доросла точка зору. А ви знаєте, що дорослі можуть поводитися по-дитячому. Згадайте, як один перський цар, якому заманулося завоювати Грецію, відправляв флотилію до Греції, а в цей час розбухалося море і потопило всю його флотилію. Він наказав висікти море. Смішний акт. А ви подумайте про себе, скільки разів ми так висікаємо море або висікаємо світ, тому що нам здається, що у нього були стосовно нас такі ж наміри, як у моря, яке потопило флот Ксеркса, по відношенню до нього» (Мамардашвілі, 1990).

Дорослішання в ході лібералізації пізнорадянського режиму природним чином рушило у двох напрямках – відкритості до світу (надолужити згаєне за попередні десятиліття) та повернення спадщини межі століть (умовно маркованої мемом Срібного віку, *fin de siècle*). Серед іншого, відзначимо широкий потік літератури

з самоосвіти («для ‘чайників’»): з опанування комп’ютерів, пошуку роботи й под., що, між іншим, свідчить на користь інтерпретації цього часового проміжку в контексті викликів «наздоганяючої» модернізації, зокрема переходу до економіки послуг.

Саме на цей час припадає прийняття політичною елітою першої пострадянської когорти (в росії й Україні) програми реформування за триетапною схемою «лібералізація, інституціоналізація, консолідація», яка в світлі визнаної нарешті на вітчизняних теренах теорії конвергенції дозволила перенаправити ресурси з дискредитованого «довгобуду» комунізму, включно зі світовою революцією, на перехід (апробований іншими) до «європейського дому».

Розглядаючи в контексті цього дослідження причини завершення Україною та перерваного в російському випадку циклу переходу, який суспільствознавці лише віднедавна дістали можливість представити в цілому, звернемо увагу на сходження з української суспільно-політичної сцени фігури вождя (при збереженні її в росії та білорусі). Дві спроби чинних українських президентів у 2004 та 2013–2014 рр. піти шляхом узурпації державної влади та перебирання на себе повноважень «батька нації» викликали до життя потужні суспільно-політичні рухи, що визначили зміни в Конституції, спрямовані на відрегулювання механізму стримувань і противаг. Інтерпретуємо цей досвід на користь свідчення дорослішання української громади, що вже не потребує «батюшки-царя» чи «бацьки» (репрезентативну бібліографію видань, які представляють новітню історію українського громадянського спротиву, див. (Майдан у книжках)).

З цим зсувом корелює процес опрацювання громадою травм модернізації (Чорнобиль, Голодомор, «ленінопад») і зміна когорт органічної інтелігенції (редактори ЗМІ, публічні інтелектуали, блогери). За певної синхронності макропроцесів у модернізаційному вимірі в двох колишніх радянських республіках (включно з формуванням верстви креативного класу) виразнішим постає поступове зростання ціннісного антагонізму аж до прямої воєнної конфронтації.

Прояснити цей суперечливий момент динаміки «наздоганяючої» модернізації дозволяє згадане вище конструювання травм, що

визначає в контексті цього дослідження вододіл двох принципово відмінних циклів.

В українському випадку визнання їх супроводжується меморіалізацією («ніколи більше») й зціленням «гуманітарної аури нації» (Л. Костенко), що, зрештою описується алгоритмом «що не вбиває мене, робить сильнішим». При цьому, що важливо, не задіяна стихія ресентименту.

У новоросійській ретроверсії (після 2000 року) потенціал виявився затребуваним разом із рештою сценаріїв авторитарної модернізації останніх двох століть, включно з «маленькою переможною війною» (що вписується в горизонт ігор ‘zero sum’). Акцентуємо тут, між іншим, вражаючий прецедент «баналізації зла» (Г. Арндт), заданий мемом мережевої *новоговірки* (за Орвелом) «дідивоювали – можемоповторити», протилежної за вектором загальноцивілізаційному «ніколи більше».

Таким чином, при вміщенні в ретроспективу досвіду «наздоганяючої» модернізації у пострадянській її версії процедура конструювання травми в горизонті ігор ‘win-win’ / ‘zero sum’ набуває значення фундаментального вододілу курсів на відкрите чи закрите суспільство, за Поппером (Поппер, 1994).

У світлі викладеного ми дістаємо можливість акцентувати масштабність виклику (здатності реалізувати шанс історичної відповідальності генерацією) в горизонті *цілого модерну*. Вкажемо на не почуті кількома поколіннями попередження Грибосдова, Тургенєва, Чехова, шедеври яких склали літературний канон російської інтелігентської верстви (й «ядро» радянської шкільної програми впродовж десятків років).

Щоразу з’являючись у переддень нових викликів, змальовуючи чергову версію типу «російського хлопчика» (Чацький, Базаров, Трофімов) за походженням із усе того ж привілейованого стану (« – Скільки у твого батька душ? – запитав раптом Аркадій. – Маєток не його, а матері; душ, пам’ятається, п’ятнадцять. – І всі двадцять дві, – з незадоволенням зауважив Тимофеїч». «Батьки й діти», глава 20), класики засвідчили відоме: яблуко від яблуні недалеко падає.

На багнетах, як відомо, був зустрінутий освіченими верствами й збірник «Віхи», що за досвідом ексцесів 1905 року звертав увагу на відповідальність інтелігенції за той рівень рефлексії модерних викликів, який, можна сказати,

запропонований був радикальними «російськими хлопчиками» протягом «марення революцією».

Ускладнюється справа тим, що революційне бродіння попередніх десятиліть породило певну субкультуру, складовою частиною якої стала самопожертва (зокрема, терористична). Справі, ймовірно, могло зарадити нагадування євангельського «милості хочу, а не жертви» (згадаємо, як папа Іван-Павло II під час візиту до Польщі промовив славнозвісне «Не бійтеся»), проте Церква на той історичний момент, очевидно, не мала подібної авторитетної фігури.

У ретроспективі з огляду на солідарну думку істориків щодо фігури Столипін як останнього шансу вдалої російської модернізації еволюційним шляхом один із «російських хлопчиків» у Києві 1911 року зробив невідвратною траєкторію, що вела до громадянської війни й таборів.

З огляду на сказане вище при обговоренні феномену генерації-1968 у фокусі постає артефактний вимір проблеми: певна група конструює «гру», в якій інша сторона уявляється примушеною страхом до бажаних дій. За такої інтерпретації «російський хлопчик» являє собою не поодинокі явище (досить згадати «сербського хлопчика», постріл якого зрушив Першу світову). Коли формула «милості хочу, а не жертви» кладе вододіл між дорослим і підлітком, ймовірно, й «німецького хлопчика», що втягнув країну до війни за расову чистоту світу, можна побачити заручником однієї з утопій.

Звернемо увагу на два взаємопов'язаних моменти. По-перше, тінейджеру як актору вочевидь не вдається вийти за межі горизонту «сценарію неофіта»: коли навернення іншого має відбутися неодмінно тут і тепер (здавалося, ніщо не заважає уявити, що той, хто зараз найбільш активно протестує проти твоєї проповіді, з часом обернеться на найпалкішого твого прихильника: пор. історію апостола Павла). По-друге, подібний стан свідомості

(скористаємося для його маркування фігурою «фанатик») вирізняє нетерпимість до певних слів: так, Тібальт у «Ромео і Джульєтти» каже, що він ненавидить слово «мир» (1 дія, 1 сцена). Ймовірно, сюди ж слід віднести вкрай небайдуже ставлення більшовистського першовождя до «боженьки».

У цьому сенсі важливого значення набуває праця академіка Павлова «Про розум взагалі й руський розум зокрема», в якій він у згоді з пізнішими відкриттями нейронаук констатує, що для молодих культур, до яких він відносить і російську, характерна реакція не на речі, а на слова.

Зрозуміло, зарадити цьому може лише дорослішання. Сам травматичний досвід у цьому світлі за необхідної рефлексії (згадаємо «труд скорботи» за Фройдом) відкриває шлях до глибшого розуміння людяності, вочевидь, і себе самого. У цьому сенсі теперішній безпрецедентний виклик можемо розглядати у плані небувалого шансу самопізнання людства, або, перефразовуючи Сковороду, «сродньої гри».

Симптоматичним постає з огляду на сказане поступове розширення знайомства української громади з травматичними студіями (Рот, Беренбаум, 2001; Шваліна, 2016; Карут, 2017), яке має відкритий горизонт.

Підсумовуючи, ми виходимо до значно складнішої (й евристично плідної) моделі темпоральності, в якій травма модернізації та її конструювання набувають фундаментальної ваги для ідентичності перехідного суспільства в плані його (не)дорослішання. (Не)залучення стихії ресентименту до цього процесу визначає орієнтацію суспільства на тип ігор 'win-win' / 'zero sum' і модель розвитку як відкритого/закритого суспільства. Ситуація 02/24, позначена травмою небувалого для післявоєнної Європи масштабу, водночас відкриває шанс дорослішання людства в горизонті глобальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Карут, К., ред. (2017) Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів. Київ: Дух і Літера.
2. Майдан у книжках. URL: <https://maidanmuseum.org/uk/galereya/biblioteka-muzeyu-maydanu>.
3. Мамардашвілі, М. (1990). Інтерв'ю 1990 року. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wWigQDK5J8k>.
4. Mannheim, K. (1952) The Problem of Generations. In P. Kecskemeti (Ed.), *Essays on the Sociology of Knowledge* (pp. 276-320). London: Routledge and Kegan Paul. URL: <https://marcuse.faculty.history.ucsb.edu/classes/201/articles/27MannheimGenerations.pdf>.

5. Маринович, М. (2019) Митрополит Андрей Щептицький і принцип «позитивної суми». Львів: Видавництво Старого Лева.
6. Ортега-і-Гасет, Х. (1994) Тема нашої доби. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3820>.
7. Поппер, К.Р. (1994). Відкрите суспільство та його вороги. Т. 1–2. Київ: Основи.
8. Рот, Дж.К., Беренбаум, М., ред. (2001). Поза межами болю. Богослови та філософи про Голокост. Київ: Дух і Літера.
9. Strauss, William; Howe, Neil (1991). *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069* (1 ed.). New York.
10. Шваліна, Й. (2016). Мовчання говорить. Київ: Дух і Літера.

References:

1. Czwalińska, J. (2016). *Movchannia hovoryt*. [Silence speaks]. Kyiv: Duh i Litera. [In Ukrainian].
2. Karut K., ed. (2017) *Pochuty travmu. Rozmovy z providnymy spetsialistamy z teorii ta likuvannia katastrofichnykh dosvidiv*. [Listening to Trauma. Conversations with Leaders in the Theory and Treatment of Catastrophic Experience]. Kyiv: Duh i Litera. [In Ukrainian].
3. *Maidan u knyzhkakh*. Retrieved from <https://maidanmuseum.org/uk/galereya/biblioteka-muzeyu-maydanu> [In Ukrainian].
4. Mamardashvili, M. (1990). *Interviu 1990 roku*. [Interview in 1990]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=wWigQDK5J8k>.
5. Mannheim, K. (1952) *The Problem of Generations*. In P. Kecskemeti (Ed.), *Essays on the Sociology of Knowledge* (pp. 276-320). London: Routledge and Kegan Paul. Retrieved from <https://marcuse.faculty.history.ucsb.edu/classes/201/articles/27MannheimGenerations.pdf>.
6. Marynovych M. (2019) *Mytropolyt Andrei Shchepytyskyi i pryntsyyp "pozytyvnoi sumy"*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. [In Ukrainian].
7. Ortega y Gasset. H. (1994) *Tema nashoji doby*. [The theme of our time]. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3820> [In Ukrainian].
8. Popper K. R. (1994). *Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy*. [The Open Society and Its Enemies]. Vol. 1–2. Kyiv: Duh I Litera. [In Ukrainian].
9. Roth J.K.; Berenbaum, M., ed. (2001). *Pozha mezhamy rozuminnia. Bohoslovy ta filosofy pro Holokost*. [Holocaust. Philosophical implication]. Kyiv: Duh I Litera. [In Ukrainian].
10. Strauss, William; Howe, Neil (1991). *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069* (1 ed.). New York.